

Розділ 4

ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Культура є ключовим елементом гармонійного й динамічного розвитку країни та суспільства. Соціальний та економічний поступ без повноцінного культурного життя (а, отже, без відтворення певних систем естетичних та духовних цінностей, світобачення і світосприйняття, притаманних нації) втрачає будь-який сенс і веде до занепаду як суспільства, так і особистості. Кінцевою метою і стрижневим сенсом політики української держави у будь-якій, а тим більше в культурній, сфері повинна бути людина, її захист, створення умов для її постійного самовдосконалення, гармонійного співіснування із природою та соціумом. Культурне життя суспільства є критерієм оцінки його загального благополуччя, оскільки саме культурна самореалізація особистості є однією з фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Крім того, в нашому соціумі формується нині не лише нова політико-інституціональна структура і соціально-економічний уклад, але й нова українська спільнота, нова політична нація. Підґрунтям її утвердження є відчуття спільності культурних та духовних цінностей, забезпечення спадкоємності культурного процесу, пошуку та відродження власного духовно-культурного фундаменту, знаходження свого місця у глобальному культурному та інформаційному середовищі.

Проведення виваженої та реалістичної культурної політики є також неодмінною умовою забезпечення громадянського, міжетнічного миру, консолідації нації. Повне подолання сепаратистських і «розкольніцьких» настроїв в українському суспільстві, міжетнічних непорозумінь, мовно-культурної фрагментарності соціуму (зокрема лінгвокультурної відчуженості між містом і

селом) стане можливим лише тоді, коли у нашій країні функціонуватиме цілісне, розвинене та гармонізоване культурно-інформаційне середовище.

Тому забезпечення культурно-духовних потреб суспільства та особистості має бути одним з визначальних напрямів державної політики в Україні.

Культурно-мистецьке життя та творчі здобутки нинішнього українського суспільства незаперечно свідчать про його значний, далеко ще невичерпаний потенціал і про те, що сьогодні нашому народові, як і раніше, є чим збагатити світову культуру. Протягом практично всіх років нашої незалежності культурно-мистецька сфера українського суспільства, однак, знаходилася на периферії державних інтересів, культурну політику держави, попри низку конструктивних ініціатив, у цілому відрізняла відсутність єдиної чіткої стратегії, безсистемність, непослідовність та корумпованість на тлі хронічно недостатнього фінансового забезпечення галузі.

Наслідки такої політики є досить очевидними. Сучасний стан культурно-мистецької сфери українського суспільства характеризується низкою негативних тенденцій, які, до того ж, мають системний характер. Коротко охарактеризуємо основні з них.

Недостатньо цілісним, роз'єднаним і нескоординованим є культурно-інформаційний простір українського соціуму. Загалом Україна все ще має вагомий матеріально-технічний та адміністративний фундамент, аби забезпечити вільний доступ всіх своїх громадян до культурних цінностей, активне і розмаїте культурне життя суспільства. Практично у всіх обласних центрах існують театри, краєзнавчі, історичні та художні музеї, філармонії, а в найбільших містах (Львів, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ) - оперні театри та симфонічні оркестри. У більшості областей та районів, у багатьох містах розроблені й затверджені регіональні програми розвитку культури, відбуваються численні фестивалі та інші культурно-мистецькі заходи. Попри значні втрати, вдалося в основному зберегти мережу державних та комунальних закладів культури (клуби, будинки культури, бібліотеки тощо) на місцях. Збереглися і продовжують функціонувати вищі навчальні заклади культурно-мистецького профілю.

Разом із тим це культурне середовище не є достатньо цілісним. Заклади культури комунальної та інших недержавних форм власності за існуючої системи формально обмежені у своїй діяльності законодавством України, проте знаходяться поза сферою прямого контролю Міністерства культури і туризму України, яке є для них переважно рекомендаційно-консультативним органом. Ця модель непридатна для проведення єдиної стратегії у таких царинах, як контроль національного медіа-середовища, збереження пам'яток історії та культури, реалізація загальнонаціональних чи міжнародних мистецьких і просвітницьких проєктів, а зрештою - і для здійснення культурної політики держави у цілому.

Спеціально варто зупинитися на принципово важливому питанні регулювання структури й змісту національного медіа-середовища. Право на вільний доступ до інформації та її поширення гарантовано Конституцією України (статті 15, 34) і є одним з фундаментальних прав людини та громадянина. Тому протизаконними, безперспективними і навіть шкідливими будуть намагання прямої дискримінації та заборон у цій сфері. З іншого боку, проблемність ситуації полягає у тому, що, в умовах нинішнього, безпрецедентно насиченого і розгалуженого глобального інформаційного середовища, титульна нація українського суспільства об'єктивно часто не витримує конкуренції у відтворенні, поширенні й пропаганді своїх культурних надбань, особливо на тлі цілої лавини чудово «упакованої», але пустотілої продукції глобальної індустрії розваг, космополітичної масової культури.

Крім того, не можна ігнорувати той факт, що в більшості випадків цей інформаційний продукт є просто шкідливим і дезорієнтуючим (передусім для молоді) носієм найпримітивніших і деструктивних культурних кодів. Між тим національне комунікаційне середовище поки що недостатньо розвинуте й конкурентоспроможне порівняно із світовими медіа-лідерами і не має «імунітету» до найсерйозніших вад, властивих глобальній масовій комунікації. Відтак, масова свідомість нашого суспільства виявляється недостатньо захищеною перед негативними впливами медіа-глобалізації.

Важливим аспектом щойно окресленої проблеми є потреба дерусифікації (чи, скоріше, українізації) нашого інформаційного простору. Згідно із даними останнього всеукраїнського перепису

населення 2001 року українську мову вважають рідною 67,5 % населення України, що на 2,8 % більше, ніж за даними перепису 1989 року. Українську мову як рідну назвали 71 % поляків, понад 22 % німців і лише 3,9 % - росіян, які проживають в Україні. Російську мову визначили як рідну 29,6 % населення.

У той же час *питома вага власне української культурно-мистецької продукції у структурі культурного простору суспільства є недостатньою* і не корелює зі щойно наведеними показниками. Зокрема неприпустимо малим лишається відсоток українськомовної періодики, а також власне української продукції у національному аудіовізуальному просторі. Це означає, що закріплений у Конституції державний статус української мови реалізується лише невеликою мірою і належних умов для повноцінного її розвитку та функціонування в усіх царинах суспільного життя не створено.

Особливу увагу необхідно звернути на підтримку вітчизняної видавничої справи. Показник видання книжок на душу населення в Україні - один з найнижчих в Європі й продовжує знижуватися. Парадоксальність і неприпустимість цієї ситуації стає ще очевиднішою, коли врахувати, що в Україні, на думку багатьох інтелектуалів і видавців, спостерігається нині літературно-мистецький бум. Між тим, у затвердженій на початку серпня 2003 р. «Державній програмі розвитку культури на період до 2007 року» на потреби національного книговидавництва виділення коштів не передбачається взагалі. До того ж практично відсутні правові акти і конкретні кроки, які б достатньо ефективно захищали і стимулювали розвиток національної книговидавничої справи.

Загалом, якщо виходити з того, що зміцнення позицій української мови у суспільстві в довгостроковій перспективі є однією з фундаментальних умов консолідації та стабілізації суспільства, гармонійного розвитку нації, а, зрештою й існування держави як такої, то змальована вище ситуація потребує кардинальних змін.

За роки незалежності *суттєво зменшилася роль культурно-просвітницького сектору в громадському житті*. Значно знизилася відвідуваність музеїв та театрів, що свідчить про зміни у структурі культурних потреб населення. На тлі збільшення загальної кількості професійних театрів і особливо музеїв (останніх

на сьогодні стало майже вдвічі більше порівняно з початком 90-х років) кількість відвідувань цих закладів, за даними Міністерства культури і туризму, зменшилася за цей же період відповідно на 36 % і 62 %.

Явно недостатнім лишається рівень кінообслуговування населення - кількість відвідувань кіносеансів зменшилася з 552,0 млн у 1990 році до мізерних 10,0 млн у 2004-му. Відповідно, на одного жителя в Україні припадає сьогодні не 11, як у 1990 році, а приблизно 0,2 кіносеансу на рік.

Більше того, до 95 % вітчизняного кінопрокату складає американські і подекуди російські фільми переважно розважального характеру при майже повній відсутності українських. Це є прямим порушенням положення Закону України «Про кінематографію», який вимагає 30-відсоткової квоти національного екранного часу (ст. 22) для демонстрування національних фільмів у кіно- та відеомережі й на телебаченні.

Суттєвого оновлення потребує модель управління закладами культури в Україні та система їх фінансування. Ринкові реформи та некеровані процеси, що розгорнулися в економіці та фінансовій системі протягом 90-х років, уже тоді поставили під великий сумнів доречність використання нормативної, розрахованої на планову економіку з «фіксованими» цінами, моделі фінансування. Між тим вона продовжує активно використовуватися донині. В управлінні державними та комунальними закладами культури застосовується переважно пряме адміністрування. У сучасних умовах система правових, фінансово-господарських та адміністративних механізмів, побудована на цих засадах, є малоефективною, оскільки: 1) хронічно недостатнє, «залишкове» бюджетне фінансування, побудоване за зрівняльним принципом, не є стимулом для розвитку культурного життя; 2) майже 90 % закладів культури України перебувають у власності територіальних громад, тобто не підпорядковані Міністерству культури і туризму. Останнє, звісно, цілком відповідає демократичним максимам, але, з іншого боку, помітно утруднює державне стимулювання/регулювання культурно-мистецького життя суспільства, що в умовах формування його нової національної та державно-політичної ідентичності є, як мінімум, дуже бажаним.

До критичного рівня *погіршився матеріально-технічний стан мережі культурних та культурно-освітніх закладів, матеріальне забезпечення і соціальний статус робітників галузі.* У системі закладів культури накопичилося чимало фінансово-господарських проблем. Близько 50 % діючих з них мають незадовільний технічний стан, близько 30 % - експлуатуються понад тридцять років без капітального ремонту. Більшість сільських закладів культури взимку не опалюються. У Волинській області таких 55 %, у Дніпропетровській - 70 %, в АР Крим - 74 %, Миколаївській - 80 %, Черкаській - 82 %, а в Закарпатській області цей показник сягає 90 %. Коефіцієнт зносу основних фондів культури після 2000 року в більшості областей перевищив 90 %.

Досі неповною є оплата праці працівників сільських закладів культури. Не налагоджене, попри значні позитивні зрушення, стовідсоткове регулярне фінансування галузі. Наприклад, ще на початку 2005 року кожен четвертий працівник сільської бібліотеки працював в Україні на половину ставки і лише 20 % районів забезпечували оплату праці бібліотечних працівників у повному обсязі. При цьому середня платня працівників культури протягом останнього десятиріччя була найнижчою серед галузей народного господарства. Низьким залишається соціальний статус та престиж робітників місцевих закладів культури.

Загалом, незважаючи на значні втрати, вдалося в основному зберегти матеріально-технічну базу галузі. За офіційними даними Міністерства культури і туризму України, нині в державі функціонує 38 923 культурно-освітні заклади всіх систем і відомств. З них 35 542 знаходяться в сільській місцевості. Проте вся ця мережа нагально потребує значних капіталовкладень, модернізації та відновлення.

Не дивлячись на періодичні намагання, за роки незалежності в Україні *не вдалося створити цілісної та ефективної системи сприяння розвитку недержавного сектору в культурі* - відсутні важелі непрямого державного фінансування (податкові пільги тощо), фрагментарним та суперечливим є законодавство в частині регулювання діяльності неприбуткових організацій, не відпрацьовані механізми підтримки культурно-мистецьких проєктів (спон-

сорство, меценатство, конкурсне надання грантів). Таким чином, держава нині не має дієвих механізмів стимулювання та регулювання розвитку недержавних закладів культури. Між тим світовий досвід свідчить, що саме така багатуокладна модель культурно-мистецького життя є найбільш ефективною.

Окремо варто зупинитися на питанні формування інститутів *благодійництва, меценатства та спонсорства* в Україні. По-перше, треба констатувати, що **у нас досі не відпрацьовані дієві законодавчо-правові інструменти сприяння цим формам допомоги культурно-мистецькому життю**. Не відповідає сучасним реаліям та потребам прийнятий 1997 року Закон України «Про благодійництво та благодійні організації», попри навіть у цілому конструктивні зміни, внесені у нього у березні 2003 року. Важливим і широко використовуваним у світі джерелом недержавної підтримки культурного розвитку є меценатство. Україна у цьому є винятком з правил. Регулювання меценатської діяльності Законом «Про благодійництво та благодійні організації» є недосконалим, а підготовлений іще у вересні 2004 року і так необхідний Україні проект Закону «Про меценатство» досі знаходиться на доопрацюванні. До того ж бути сьогодні в Україні меценатом непрестижно.

Таким чином, потребує вдосконалення та реформування система і принципи фінансування та матеріально-технічного забезпечення культурної сфери, які залишаються вочевидь неадекватними її потребам. Абсолютно необхідною є розробка та впровадження більш ефективних моделей розподілу та освоєння коштів державного та місцевих бюджетів, благодійної допомоги, спонсорських та меценатських коштів. Важливим напрямком тут є поступове формування споживчого ринку культурно-мистецьких послуг.

Усвідомлюючи необхідність негайного виправлення ситуації, що склалася, у 2005 році держава виступила із низкою ініціатив щодо оздоровлення культурно-мистецької сфери суспільства. Оновлені ідеологічні основи та стратегію діяльності держави презентує Концепція державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки, затверджена Законом України від 3.03.2005 № 2460-IV. Подальша розробка та концептуалізація культурної політики держави продовжує здійснюватись у низці цільових програм,

запропонованих Міністерством культури і туризму України у 2005 році: «Програма оновлення музичного інструментарію», «Культура великого народу починається з душі маленької дитини», «Впровадження мистецького навчання для дітей з обмеженими фізичними можливостями», проєкті «Єдність у розмаїтті».

Переломним у державному фінансуванні галузі став 2005 рік. В оновленому Державному бюджеті України 2005 року на потреби культурного розвитку асигновано 547,4 млн грн, що приблизно у 1,5 разу більше, ніж у минулому році. Це дозволило Міністерству культури і туризму істотно покращити забезпечення коштами таких стратегічно важливих напрямів культурного життя країни, як розвиток української мови, підтримка творчо обдарованих дітей та молоді, утримання та реставрація державних заповідників. У чотири рази зросло фінансування українського кіновиробництва, що є дуже своєчасним, враховуючи кризовий стан і водночас значні потенційні можливості вітчизняного кінематографа. На 17,6 % підвищена оплата праці робітників галузі. Введено також доплати за вислугу років працівникам бібліотек та музеїв.

У 2005 році були зроблені перші кроки у здійсненні інституційної реформи галузі. Указами Президента України «Про Міністерство культури і туризму України» (№ 680/2005 від 20.04.05) та «Про Положення про Міністерство культури і туризму України» (№ 1688/2005 від 02.12.05) передбачено істотне розширення функцій та повноважень Міністерства, а також утворення у його складі трьох нових органів державного управління - Державної служби національної культурної спадщини, Державної служби з питань туризму і курортів, Державної служби кінематографії. У сферу безпосереднього контролю та управління Міністерства культури і туризму включено туристично-рекреаційну галузь з огляду на тісний взаємозв'язок цих двох царин (зокрема в частині культурно-історичних пам'яток), необхідність ефективної координації їхньої діяльності і потенційну фінансово-бізнесову ефективність такого об'єднання. Запроваджується контрактно-конкурсна система формування керівних кадрів.

У розробленому 2005 року плані роботи з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч лю-

дям» Міністерство культури і туризму України передбачає забезпечити стимули меценатам у сфері культури, зокрема у вигляді податкових пільг. У Законі України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки» також йдеться про «державну підтримку у залученні благодійної допомоги, меценатських та спонсорських коштів шляхом податкового, митного та інших видів регулювання, за допомогою створення системи державного визнання, відзначення і нагородження благодійників, меценатів та спонсорів». Проте фактично все це - попередня концептуалізація проблеми, у той час як нормативно-правова база, адекватна потребам цієї галузі, лишається несформованою. Формування такої бази є завданням найближчого часу.

Підсумовуючи, спробуємо визначити основні пріоритети державної культурної політики в Україні на сучасному етапі. З урахуванням вищевикладеного, вони, на нашу думку, мають бути такими:

- утворення в межах українського соціуму розвиненого, цілісного й самоцінного культурно-інформаційного простору як фундаментальної умови повноцінного розвитку особистості, суспільства, формування модерної української нації;

- розробка та впровадження системи заходів щодо регулювання національного медіа-середовища на шляхах його гуманізації та виховної ефективності (недопущення пропаганди насильства, жорстокості, руйнівних для особистості звичок, істотне розширення та вдосконалення просвітницько-виховного сегмента медіа-простору, створення максимально сприятливих умов для засвоєння суспільством вищих духовних та культурних досягнень людства та нації, широка пропаганда та обговорення історії, культури, духовних цінностей українського народу);

- істотне збільшення бюджетного фінансування державних закладів культури, нормативно-правове й фінансове сприяння створенню та розвитку недержавних, незалежних культурно-мистецьких та просвітницьких організацій;

- створення режиму виваженого протекціонізму щодо вітчизняної культури, національної культурно-мистецької продукції, забезпечення повноцінного захисту інтелектуальної власності, авторських та суміжних прав.

Стратегічне завдання формування цілісного та розвиненого національного культурного простору жодним чином не суперечить *принципу збереження, вивчення та популяризації історико-культурної спадщини регіонів України*, дбайливого ставлення до місцевих традицій. Навпаки, це фундаментальна умова повноцінного культурно-духовного розвитку суспільства. До того ж це корелює із духом і буквою міжнародних декларацій та ініціатив у цій сфері*. У «Декларації Мехіко» задеклароване невід'ємне право «кожного культурного співтовариства утверджувати, зберігати свою культурну самобутність».

Культурна політика держави в Україні повинна бути базована на принципі «культурної демократії», а саме забезпечення «максимально широкої участі людини і суспільства у виробленні продуктів культури, у процесі прийняття рішень, які торкаються культурного життя, у поширенні і використанні культури» («Декларація Мехіко»). У регіональному вимірі це означає створення умов для повноцінного задоволення культурних, освітньо-інформаційних, дозвільних потреб жителів усіх місцевостей, міст і сел України. Дотримання цього принципу в нинішніх наших умовах пов'язане у першу чергу із належним фінансуванням, технічною модернізацією та інформатизацією, кадровим забезпеченням мережі закладів культури у регіонах і особливо на селі. У програмі «Єдність у розмаїтті», проваджуваній нині Міністерством культури і туризму України, запропонована нова модель культурної політики держави на основі повернення до традиційного структурування культурного простору нашої країни (14 культурно-мистецьких регіонів). Реалізація такої моделі має бути визнана пріоритетною.

Реалізація цих пріоритетів передбачає концептуальне оновлення культурної політики держави і здійснення її в подальшому за такими основними напрямками.

• *Інституційна реформа.* Передусім мається на увазі трансформація структури та функцій органів державного управлін-

---

*«Декларація Мехіко», ухвалена на Всесвітній конференції з політики в галузі культури під егідою ЮНЕСКО у серпні 1982 р., «Загальна декларація ЮНЕСКО про культурне розмаїття», прийнята у листопаді 2001 р. та ін.

ня галуззю з метою налагодження ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії та забезпечення державної культурної політики у регіонах, з одного боку, і формування стабільного партнерства держави з недержавним неприбутковим сектором культурно-мистецької сфери - з іншого.

- *Збільшення бюджетного фінансування галузі.* Тут стратегічне завдання держави - досягнути виходу бюджетних видатків на культуру на рівень 2 % від загальної суми видатків зведеного бюджету України, та 3-4 % - видатків місцевих бюджетів.

- *Суттєве реформування бізнесово-фінансових та господарських взаємин у культурній сфері.* Шляхи: підтримка та заохочення розвитку неприбуткових недержавних організацій (спілок, фондаций, професійних гільдій, творчих колективів тощо) у культурно-мистецькій та суміжних сферах; розробка (подекуди - вдосконалення) законодавчої та нормативно-правової бази щодо набуття організацією (підприємством, закладом) статусу неприбутковості, регулювання діяльності неприбуткових закладів, надання їм податкових та інших пільг, розвиток інститутів благодійництва, спонсорства, меценатства; створення системи багатоканального фінансування (паралельні асигнування з державного та/або місцевого бюджетів, кошти від надання платних послуг, спонсорські та меценатські внески, пожертви тощо) закладів культури незалежно від їх підпорядкування та форм власності; орієнтація на впровадження конкурсних механізмів фінансування культурної діяльності.

- *Відродження українського кінематографа.* Національна кіноіндустрія повинна стати розвиненою і конкурентоспроможною на внутрішньому та зовнішньому ринках, роль українського кіно у духовному житті суспільства - відновлена. У 2003 році з цією метою розпочато реалізацію «Загальнодержавної програми розвитку національної кіноіндустрії на 2003-2007 роки», неухильне виконання якої має бути продовжене. Потрібно виходити із необхідності збереження балансу між національним характером нашого кіно і його конкурентоспроможністю на внутрішньому та зовнішньому ринках. Крім повнометражного кіно необхідно розвивати такий перспективний, але наразі практично нерозроблений напрям, як український телевізійний серіал.

Не потребуючи значних коштів, найсучасніших технологій, виробничої бази тощо, продукція цього жанру здатна стати потужним інструментом моделювання соціокультурного середовища, української «повсякденності».

• *Медіальна підтримка української культури.* Цей напрям включає у себе декілька: активізація культурно-просвітницької діяльності держави та недержавного сектору, популяризація національної культури в Україні й світі, фінансова, гастрольно-концерта, рекламно-медійна підтримка державою найкращих сил культурно-мистецької еліти нації, заохочення їх до праці у межах України і від імені України. **Держава повинна забезпечити попит на культурно-мистецький продукт**, пропонований суспільством і передусім - його кращими представниками. Така політика є логічним і органічним продовженням загального курсу держави на інтенсифікацію культурного життя і сприяння реалізації творчого потенціалу українського народу.

На закінчення ще раз варто підкреслити, що від того, чи буде найближчими роками утворений в межах українського соціуму *розвинений, цілісний і самоцінний культурно-інформаційний простір*, залежить фактичний (а не формальний) суверенітет, а відтак, і гідне майбутнє України. Пекуча необхідність створення такого простору має стати основним орієнтиром діяльності як для державних установ, що опікуються культурною сферою, так і для кожного її працівника. У повсякденній реалізації державної культурної політики завжди повинні враховуватися два, на перший погляд, несумісні, проте діалектично взаємопов'язані стратегічні пріоритети: формування української політичної нації (в даному контексті - гарантія вільного культурно-духовного розвитку всіх національних меншин, які мешкають на території держави) та українізація суспільства, коректний продуманий протекціонізм, спрямований на забезпечення оптимальних умов для розвитку власне національної культури.